

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

БРІКНЕР ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'37'42:82-31ФранкоІ.

МОВНИЙ ОБРАЗ ПРИРОДИ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Пілецький Володимир Іванович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри української мови імені
професора Івана Ковалика

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Мацьків Петро Васильович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри української мови

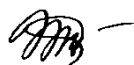
кандидат філологічних наук, доцент
Єщенко Тетяна Анатоліївна,
Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького,
завідувач кафедри українознавства

Захист відбудеться «17» листопада 2020 року о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, авд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «16» жовтня 2020 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Художня творчість Івана Франка викликає зацікавлення вчених різних галузей, у тому числі й мовознавців, які основну увагу звертають на мову творів письменника, самобутність його індивідуального стилю. На сучасному етапі лінгвістика виявляє посилений інтерес до вивчення взаємозв'язку між світом, людиною (народом) та мовою, що зумовлює відповідний аспект аналізу художнього мовлення. Тому зараз актуально досліджувати твори Івана Франка, враховуючи особливості національномовної (НМКС) та індивідуально-авторської (ІАКС) картин світу, що репрезентують категорію мовного образу (МО).

Вербалізація дійсності та її фрагментів, що є основою мовних образів, пов'язана з лексико-семантичним рівнем мовної системи, який ілюструє узуальний зміст лексем, подає знання про об'єкти та явища, їхні узагальнені характеристики. МО також відображає етномарковану інтерпретацію світу. Як компонент НМКС він зберігає в собі дані культури народу, особливості національної ментальності, традиційні цінності та естетичні константи. У мовному образі реалізується і суб'єктивне світосприйняття, оскільки його функціонування корелює зі сферою свідомості мовної особистості, її сенсорним досвідом, уявленнями та емоційною оцінкою дійсності. Врахування цих трьох ключових аспектів категорії мовного образу є, по-перше, основою його мовознавчого трактування, по-друге, визначальним орієнтиром його вивчення в художньому мовленні.

Індивідуально-авторська картина світу виступає конкретною реалізацією того чи іншого МО, яка фіксує особливості світогляду письменника, звернення до національно специфічних феноменів (мітологія, фольклор, релігія) та художнє переосмислення дійсності. Тому в семантичному просторі мовного образу актуалізуються і розширення його експлікацій, і семантичні приращення у відповідних контекстуальних умовах (етнокультурні та символічні компоненти значення, емоційно-оцінні конотації), що ілюструють динамічний характер МО та забезпечують його самобутнє функціонування у творах письменника.

Сучасні лінгвістичні дослідження творчості І. Франка пов'язані з різними аспектами мовної системи. Так, об'єктом вивчення вже стали лексичні особливості прози письменника та її стилістичні новації (І. Ціхоцький), складні синтаксичні конструкції (О. Труш), онімна та апелятивна номінація особи в прозових творах (О. Сколоздра), комунікативні, когнітивні, стилістичні та лексикографічні аспекти роману «Перехресні стежки» (Ф. Бацевич, Л. Процак, Л. Сваричевська, І. Ціхоцький, С. Бук та А. Ровенчак), лексика поетичних творів (З. Терлак), лексико-семантичне поле «народ» (В. Капась), складнопідрядні речення нерозчленованої структури (Н. Фарина), символи у поезіях (Л. Лемець) тощо. На специфіку зображення довкілля у творах І. Франка з літературознавчої точки зору звернула увагу М. Лапій, проаналізувавши особливості авторських пейзажів, та Т. Хомик, яка вивчала пейзажні метафори у Франковій поезії. Художньо-філософську концепцію людини і природи в ліриці І. Франка дослідила Л. Вербицька. Однак категорія мовного образу *природи*, зокрема засоби вербалізації навколишнього середовища та їхні семантичні особливості ще не були об'єктом мовознавчого аналізу. Образи, пов'язані з

довкіллям, займають важливе місце у світоглядній та творчій системах координат Івана Франка. Для дослідження репрезентації природи в художній прозі виокремлено мовні образи *землі, лісу, гір, води, неба та сонця*, які, на наш погляд, комплексно характеризують земний, водний та небесний простір.

Обґрунтування вибору теми полягає в потребі розвитку антропо- та етноцентричного підходу в семасіології, а також в застосуванні таких підходів до вивчення семантики мовних одиниць в художньому мовленні. Вона також зумовлена необхідністю аналізу специфіки національномовної та індивідуально-авторських картин світу, що перебувають в центрі сучасних лінгвістичних досліджень, на матеріалі художніх творів, в межах яких реалізуються мовні образи.

У методологічну основу дослідження покладено: 1) вчення про концептуальну, мовну (зокрема, національномовну) картину світу (М. Алефіренко, І. Голубовська, К. Голобородько, П. Мацьків, З. Попова та Й. Стернін, Б. Серебренніков, М. Скаб, Ж. Соколовська та ін.); 2) положення про зв'язок мови, народу (людини) та дійсності (І. Голубовська, В. фон Гумбольдт, Р. Кісь, Л. Лисиченко, О. Потебня, Е. Сепір та Б. Уорф тощо); 3) теоретичні результати етнолінгвістичного вивчення мовних одиниць (Я. Анусевич, О. Барабаш-Ревак, Є. Бартмінський, А. Вежбицька, Р. Гжегорчикова, Н. Данилюк, В. Жайворонок, С. Єрмоленко, В. Кононенко, О. Левченко, Й. Мацкевич); 4) теорію значення та семантичної структури слова (М. Алефіренко, Ю. Апресян, Л. Вітгейнштайн, М. Кочерган, В. Левицький, Л. Лисиченко, О. Потебня, Ж. Соколовська, О. Тараненко, Р. Токарський та ін.); 5) мовознавчі принципи вивчення ідіостилю письменника (К. Голобородько, С. Єрмоленко, В. Калашник, А. Мойсієнко, Н. Слухай, Н. Сологуб та ін.); 6) теоретико-методологічні підходи до аналізу мовних одиниць на позначення об'єктів природи в художніх творах (І. Дишлюк, О. Єфименко, О. Маленко, І. Рогальська, І. Серебрянська, О. Слюніна, О. Таран, С. Форманова, С. Шуляк та ін.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка в межах комплексної наукової теми «Синхронія та діахронія лексико-граматичної системи української мови» (номер державної реєстрації ДР 0116U001699) (до 01.01.2019 року) та «Структура української мови в синхронії та діахронії» (номер державної реєстрації ДР 0119U002398). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 37/1 від 28 січня 2015 року) та уточнено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 38/6 від 27 червня 2017 року).

Мета дисертації – здійснити семантичний аналіз мовного образу *природи* та дослідити атрибутивні характеристики природних об'єктів в художній прозі Івана Франка.

Досягнення визначеної мети передбачає виконання таких **завдань**:

1) з'ясувати специфіку поняття «мовний образ» та визначити його місце в індивідуально-авторській картині світу;

2) окреслити методику дослідження мовного образу *природи* в художньому мовленні;

3) охарактеризувати семантичний простір МО *землі, лісу, гір, води, неба і сонця*;

4) з'ясувати вплив етнокультурних чинників на формування мовного образу *природи* в художніх творах;

5) дослідити суб'єктивні інтерпретації автора в МО *природи* у взаємодії національномовної та індивідуально-авторської картин світу;

б) проаналізувати атрибутивні характеристики об'єктів *природи* в авторському мовленні.

Об'єкт дослідження – категорія мовного образу *природи* у прозі І. Франка.

Предмет дослідження – семантичний простір МО *землі, лісу, гір, води, неба і сонця* та атрибутивні характеристики цих природних реалій в художньому мовленні.

Джерельною базою дослідження стала картотека, створена на основі суцільної вибірки з таких прозових творів І. Франка: «Воа constrictor», «Борислав сміється», «Для домашнього огнища», «Захар Беркут», «Лель і Полель», «Не спитавши броду», «Основи суспільності», «Перехресні стежки», «Петрії і Довбуцуки» (Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1978–1979. Т. 14–22. Повісті та оповідання). Усього проаналізовано понад 3100 мікроконтекстів.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта та окреслені завдання зумовили вибір відповідної бази методів, серед яких – загальнонаукові та лінгвістичні прийоми. У результаті застосування *описового методу* виділено, систематизовано та охарактеризовано засоби вербалізації *природи* як фрагмента НМКС та ІАКС. Ключовим в дослідженні реалізацій МО на матеріалі художнього мовлення є *контекстний аналіз*, використання якого допомогло виділити значення лексем-експлікаторів, з'ясувати семантичні приращення, виявити метафори, метонімії, символи, емоційно-оцінні конотації. Завдяки *компонентному аналізу* окреслено семантичну структуру мовних образів відповідно до набору актуалізованих в мікроконтекстах сем. *Аналіз словникових дефініцій* продемонстрував загальноприйняті уявлення про відповідний об'єкт *природи* та допоміг визначити перелік тих значень, що формують ядро його семантики. Дані словників були використанні також для виявлення етнокультурних фактів, що впливають на семантичний простір МО. Для того, щоб розкрити функціонування МО в авторському мовленні, застосовано *прийоми зовнішньої інтерпретації* (зв'язки з мітологією, релігією, фольклором) та *внутрішньої інтерпретації* (парадигматичні та синтагматичні зв'язки лексем). *Синтагматична та парадигматична методика* дозволили окреслити сполучуваність одиниць у мікроконтекстах та проаналізувати семантичний простір конкретного МО. Розкрити атрибутивні характеристики об'єктів *природи* у Франковій прозі, визначити семантичне приращення лексем в окремих контекстах допомогло застосування *дистрибутивної методика* та *елементів семантико-стилістичного аналізу*. Часткове залучення *концептуального аналізу* полягало у використанні *методу перифразування* (за О. Селівановою) для інтерпретації змісту метафоричних, метонімічних перенесень, символічних компонентів, виявлення авторських асоціацій та індивідуальних смислів в

художньо-семантичному наповненні МО. *Елементи кількісного аналізу* дозволили визначити найчастотніші атрибутивні характеристики об'єктів природи в художніх творах І. Франка.

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше в українському мовознавстві:

– окреслено поняття *семантичний простір мовного образу* як основу характеристики категорії МО;

– розкрито художньо-семантичне наповнення мовних образів *землі, лісу, гір, води, неба та сонця* в художній прозі І. Франка;

– проаналізовано атрибутивні характеристики природи в аспекті індивідуально-авторської картини світу письменника.

Удосконалено:

– теоретичні засади дослідження *мовного образу* (виділено основні ознаки категорії) та його лінгворепрезентації в ІАКС І. Франка.

Набули подальшого розвитку:

– вивчення особливостей мовних засобів зображення природи у творах письменників;

– дослідження національної специфіки природних реалій в художньому мовленні;

– характеристика індивідуально-авторської картини світу І. Франка та його ідіостилю.

Наукова новизна отриманих результатів представлена в таких **положеннях, що виносяться на захист:**

1. *Мовний образ (МО)* – фрагмент мовної картини світу, що є вербалізованим комплексом уявлень, знань, досвіду про конкретні предмети, явища дійсності, що зберігає в собі національну та індивідуальну інтерпретацію світосприйняття.

2. Для характеристики функціонування МО виокремлено поняття *семантичний простір мовного образу* – особливості його вербалізації, що включають сукупність експлікацій і художньо-семантичне наповнення.

3. Мовний образ *природи* як один з основних фрагментів світу репрезентує властивості національномовної та індивідуально-авторської картин світу. У художньому мовленні І. Франка МО *землі, лісу, гір, води, неба та сонця* синтезують узуальне сприйняття, пов'язане з їх етнокультурним відтворенням, та суб'єктивну інтерпретацію дійсності.

4. Вплив національних чинників на семантичний простір МО *природи* актуалізований головно в мікроконтекстах, де письменник апелює до мітологічних вірувань, народнопоетичних надбань.

5. Авторське художнє переосмислення, пов'язане з ІАКС, реалізовано за допомогою метафор, метонімії, символічних смислів, новотворів, що часто є основою семантичних природжень лексем. Важливим в такому аспекті є врахування емоційно-оцінних конотацій експлікаторів МО *природи*.

Теоретичне значення дисертації полягає в поглибленні теоретико-методологічних засад дослідження мовних образів, що є внеском у подальше вивчення національномовної та індивідуально-авторських картин світу. Отримані

результати сприяють розвиткові антропо- та етноцентричного підходів до аналізу мовних одиниць з погляду семантики, які варто застосовувати в лінгвістичному опрацюванні мови творів письменника.

Практичне значення дослідження. Отримані висновки та сформульовані в дисертації положення можна використати для написання семасіологічних, лінгвостилістичних праць, а також для вдосконалення лекцій чи спецкурсів, пов'язаних з вивченням ідіостилю. Матеріал дослідження може стати основою для спецкурсів, присвячених творчості І. Франка, а також для словника мови письменника.

Апробація результатів дисертації. Положення й результати дослідження обговорено на науково-методичних семінарах та щорічних звітних конференціях кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2017–2020 рр.), XXVI Щорічній науковій франківській конференції (Львів, 23 жовтня 2015 р.), XVI Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем лінгвістичних досліджень «Семантика мовних одиниць» (Харків, 14–15 квітня 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів, 18–20 травня 2016 р.), Міжнародному науковому конгресі «Іван Франко: Я єсть пролог...» (до 160-річчя від дня народження) (Львів, 22–24 вересня 2016 р.), Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми філології і лінгвістики – 2016» («Urgent problems of philology and linguistics – 2016») (Будапешт, 30 жовтня 2016 р., онлайн-формат), XV Всеукраїнській конференції молодих філологів «Vivat academia»: «Національно-визвольні змагання в українській літературі» (Львів, 28 квітня 2017 р.), XXXI Щорічній науковій франківській конференції «Сил твоїх безмірність...»: міждисциплінарність сучасного франкознавства (Львів, 6 жовтня 2017 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Іван Ковалик та українське мовознавство: історія, школи, проблеми», присвяченій 110-ій річниці від дня народження проф. І. І. Ковалика (Львів, 26–27 жовтня 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» (до 170-річчя заснування кафедри української словесності у Львівському університеті) (Львів, 4–6 жовтня 2018 р.).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертації відображено у вісьмох публікаціях, з них п'ять статей опубліковано у фахових виданнях України, одна – у закордонному науковому збірнику, дві – у збірниках наукових праць і матеріалів.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (346 позицій) та 5 додатків. Повний обсяг роботи – 276 сторінок, основний зміст викладено на 181 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено його об'єкт і предмет, сформульовано мету та завдання дисертації, зазначено джерельну базу та методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення

отриманих результатів, подано відомості про апробацію основних положень дослідження і публікації, окреслено структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ **«Теоретико-методологічні засади дослідження мовного образу природи в художній творчості»** розкриває поняття *мовного образу* в лінгвістиці, висвітлює погляди науковців на цю категорію, визначає основні підходи до аналізу МО.

Підрозділ 1.1. *«Мовний образ як лінгвістичне поняття та його функціонування в художніх творах»* окреслює ключові характеристики МО як фрагмента національномовної та індивідуально-авторської картин світу.

У пункті 1.1.1. *«Наукове обґрунтування поняття мовний образ»* виокремлено основні ознаки МО і сформульовано власне тлумачення цієї категорії. Розкрито погляди мовознавців на формування МО в ментальній площині на базі сенсорного досвіду (М. Алефіренко, Н. Арутюнова, Т. Скорбач, Х. Щепанська). Підкреслено зв'язок категорії мовного образу з НМКС як етномаркованою інтерпретацією дійсності (Є. Бартмінський, І. Голубовська, Л. Лисиченко, Й. Мацкевич та ін.) та з індивідуальним світобаченням (Б. Гаспаров).

У пункті 1.1.2. *«Мовний образ як компонент індивідуально-авторської картини світу»* підкреслено, що аналіз МО в ІАКС спрямований передусім на дослідження семантичної структури лексем-експлікаторів мовного образу, а також на вивчення метафор, метонімічних перенесень, символічних нашарувань, конотацій та індивідуальних смислів, які актуалізуються в художньому мовленні.

У підрозділі 1.2. *«Природа у житті та творчості Івана Франка»* проаналізовано міркування письменника щодо специфіки зображення довкілля в літературі, а також його погляди на творення образів, які зіставлено з категорією МО у лінгвістиці. Підкреслено обізнаність Франка з народними віруваннями, уявленнями про навколишній світ, що разом із залученням власного досвіду вплинули на формування семантичного простору МО *природи*.

Підрозділ 1.3. *«Методологічні засади аналізу мовного образу»* розкриває методику дослідження МО на матеріалі художніх творів.

У пункті 1.3.1. *«Вивчення семантики мовного образу природи»* розглянуто підходи і прийоми дослідження семантичних компонентів у структурі МО. Визначено роль семантичного аналізу та вказано на залучення концептуального для вивчення руху від «думки до слова» (О. Селіванова) (*підпункт 1.3.1.1. «Підходи до дослідження категорії мовний образ»*). *Підпункт 1.3.1.2. «Семантичний простір мовного образу»* розкриває необхідність аналізу прямих значень лексем та тих смислів, що реалізовані в авторському мовленні (*художньо-семантичне наповнення*), та окреслює поняття *семантичний простір мовного образу* як ключовий аспект дослідження цієї категорії в художніх творах.

Пункт 1.3.2. «Методи, використані в роботі» відображає способи отримання самостійних результатів дослідження (про методи див. с. 3-4 автореферату).

У другому розділі **«Вербалізація земного простору»** проаналізовано семантичні та атрибутивні характеристики мовних образів *землі* та її об'єктів – *лісів і гір*.

Підрозділ 2.1. «Художньо-семантичне наповнення мовного образу землі» окреслює вербалізацію цього природного об'єкта в прозі І. Франка. Досліджено функціонування лексеми *земля* та її дериватів – *земний*, *земельний*, *земляний*, *підземний*. На основі словникової дефініції та синтагматичних відношень виявлено актуалізацію різних семантичних компонентів, що розкривають конвенціональне сприйняття об'єкта (пункт 2.1.1. «Аналіз семантики лексеми *земля*»). Традиційне бачення цього фрагмента докільля та конкретно-чуттєве сприймання землі відображають такі значення: *'грунт'*, *'об'єкт обробітку'*, *'низ'*, *'поверхня'*, *'місце життєдіяльності людей'*, *'речовина'*, *'майно'*, *'товар'*, *'власність'*, *'глибина'*, *'надра'*, *'родючість'*: *Благодатне тепло вивалювало щораз новії громади **пестрих цвітів із землі**...* Названі компоненти не лише розкривають фізичні характеристики природної реалії, часто вони звернені до НМКС та демонструють народне бачення землі, особливості користування нею: *А я би свою оде псю буду з тим **кляпчиком землі продав**, – може би, було хоть 50 ринських.* Локальна семантика цього МО відображена в компонентах *'край'*, *'місцевість'*, *'великий простір'*, *'частина природного простору'*: *Великі злигодні градовою хмарою перейшли понад **руською землею**.* У художньо-семантичному наповненні зафіксовано також значення *'світ'* (конструкція *переглянути всю землю*) та *'затишне, щасливе місце'* (словосполучення *земний рай*).

У пункті 2.1.2. «Мовний образ землі в етнокультурному аспекті» виявлено особливості національного світосприйняття, що вплинули на семантичний простір МО землі. Це ілюструють значення *'багатство'*, *'джерело життя'*: *Мужики з **землі живуть**, їм вона й потрібна.* Відображення землі як *святини* репрезентовано у формі клятьби та присягання в її ім'я: ***Щоби ся земля під тобов розступила!**; **Щоб мене свята земля не носила**, коли хоч отіцечко брешу!* Семи *'безодня'*, *'зникнення'*, в яких актуалізований зв'язок з мітологією, виділено у складі фразеологізмів *цезнути/стерти з лиця землі*, *в землю запастися/провалитися*. Тенденція уособлення в землі жіночого начала у Франковій прозі реалізована не лише традиційно (*земля-мати*), але й своєрідно (*дочка-земля*), що є результатом авторської алюзії на космогонічний сюжет, де сонце – першоначало всього на світі. І. Франко доповнює семантичний простір МО землі компонентом *'тварина'* (словосполучки *молоде нерозумне ягнятко*, *бриклива овечка*). У результаті синтезу НМКС та ІАКС виникає антропоморфне відтворення природи – сема *'людина'*, що виражено метафорично (конструкції з компонентами-дієсловами (*мовчати*, *стогнати*), соматизмами (*лице*, *грудь*): ***Земля мовчала понуро**, силкуючись покрити **своє лице** холодною паморокою...*

У пункті 2.1.3. «Атрибутиви в описі землі» встановлено основні характеристики цього об'єкта у Франковій прозі. Найчастіше письменник описує землю за родючістю: *гарна*, *затишна*, *намулина*, *прагнуща*: ***Земля була гарна, намулина, затишна**, на відгоні, то й пшениця могла б на ній гарна бути.* Зафіксовано вказівку на дотикові (лексемі *вогий*, *пухий*, *розмоклий*, *сухий*) та колірні (*чорний*, *сірий*) ознаки. Природне чорне забарвлення землі реалізовано в порівняльних конструкціях, де увиразнена емоційна оцінка: *По селах, через котрі*

проходили ріпки, стрічалися люди, самі сумні та **чорні, мов земля**. В описі землі виділено ще такі ознаки: відношення до суб'єкта володіння (прикметники *громадський, панський, селянський*), час володіння (*первісний, споконвічний*).

Підрозділ 2.2. «Мовні образи земних об'єктів» висвітлює важливий фрагмент ІАКС І. Франка – мовні образи лісу і гір та атрибутивні особливості цих об'єктів.

Проаналізовано семантичний простір мовного образу лісу (*однойменний пункт 2.2.1*), який експлікується лексемами *ліс (лісок), бір, діброва, гай, перелісок, чагарі, нетрі, праліс, молодник, лісистий, лісовий*, дрімонами *Тептюж, Губецький ліс*, мікротопонімом *Діл*. Виокремлено прямі значення, актуалізовані в цих номінативних одиницях: *'територія', 'заросла деревами площа', 'покрив', 'місце життя тварин', 'відношення до лісу'*, що становлять 57,5% мікроконтекстів, де вербалізовано цей образ: *У стіп Чорної гори, в ліску сидять наші знайомі, Довбуцуки; Ось вони минули Тептюж... Дуби в Тептюжі іно що зачинали розвиватися... У такій узуальній репрезентації лісу автор використовує також метонімію: Тиха лісова полянка по вторий раз зазвучала страшними голосами розпуки і болю. Співіснування людей та світу природи, перенесене на сферу зв'язків ліс – людина, дозволило виділити значення 'об'єкт життєдіяльності', 'джерело достатку', 'об'єкт використання', 'матеріал', 'товар', 'багатство', об'єкт володіння', 'сховище': ...ліси доставляли тухольцям звірини, лісових овочів і меду; В лісах довкола села наслися корови і воли... Виявлено також негативний аспект сприймання лісової місцевості: *'невідомий, чужий простір', 'відлюдне місце', 'небезпека', 'страх', 'замкнутий простір', 'дикість'*: Найменша **подоба лісу** вночі **наповнює її непоборимим перестрахом**... Компоненти *'місце проживання', 'захист', 'свобода', 'спокій'* визначають суб'єктивні художні орієнтири в інтерпретації лісу: *Я житель лісів, живу, як птиця небесна, котра ні оре, ні сіє...* Зафіксовано метафоричне переосмислення лісу, в результаті чого виділено художньо-семантичне наповнення *'прикраса'* (порівняльні словосполучення *блакитний/великанський вінець, зелена оздоба*): *...і вскорі щез в гущавині бору, протягаючогося, як великанський вінець, у стіп Довбушевого верху*. Культ природи зумовив виокремлення в семантиці МО лісу значення *'істота'*. Закцентовано увагу на синестезійних образах, в основі яких одоративна лінгворепрезентація лісу: *Селяни бачили їх ... на теплих, до сонця звернених лісових стежках, сповнених ароматом живиці...**

Пункт 2.2.2. «Специфіка атрибутивних характеристик лісу» присвячено ознакам цього об'єкта природи в прозі І. Франка. Виокремлено гаму «лісових» відтінків, на які вказує автор: *зелений (іменник **зелень**), темно-зелений, пурпуровий, сірий, жовтий, синій* (дієслово *синітися*). Виділено контексти, в яких візуальне сприймання лісів доповнено атрибутивом *темний*: *...мла осідала по чагарях та тонула в **темних борах**...* Важливу групу становлять прикметники із значенням матеріалу: *смерековий, сосновий, дубовий, березовий, яловий, шпильковий*: *Густий **дубовий і березовий ліс** стояв у п'яті, мов одностайний великанський вал...* В описі лісів реалізована також вказівка на їх вік – сполучуваність з прикметниками *молодий, старий, віковичний, давній*. Зафіксовано атрибутиви, які ілюструють інші

аспекти перцепції, зокрема: густоту (*густий*), запах (*запахущий*), висоту (*високий, височенний*) та розмір (*великий, огромиий, невеличкий, маленький*): *Глибока тишина залягла цілий огромиий бір*. Розглянуто вживання прикметників на позначення розташування лісів (*карпатський, гірський, підгірський*) та їх сприймання в просторі (*далекий, поблизький, недалекий, околишній, доокружний*). Часто такі різні характеристики реалізовані в одному мікроконтексті, наприклад: *А тая Довбущівка – була то слобідка, зложена з чотирьох хаток, которії розсілися на невеличкім горбі, окруженім з трьох сторін густим смерековим лісом карпатським*. Меншою кількістю прикладів у зображенні лісів представлено ознаки, які вказують на суб'єкта володіння (лексемі *громадський, панський, прадідівський*) чи акцентують на емоційно-оцінному сприйнятті (*славний, могутий, гарний*): *Ох, а у ясного пана такий славний ліс!*

Пункт 2.2.3. «Семантика мовного образу гір» окреслює обсяг значень лексем, що позначають весь гірський простір, який зображує І. Франко. До уваги взято найменування гір та їхніх атрибутів (*гора, верх (вершок), вершина, верховина, підгір'я, узгір'я, шпиль, ігла, гребінь, віднога*), топоніми, що вказують на гірську місцевість (*Підгір'я, Бориславське узгір'я*), та ороніми (*Довбущевий верх, Зелемень, Чорна гора, Карпати, Бескиди, Замкова гора, Попелівська гора*). Розглянуто вживання похідних одиниць: *гірський, гористий, підгірський, верховинський, карпатський* та ін. Основу семантичного простору МО *гір* становлять такі компоненти: 'підвищення рельєфу', 'територія', 'місцевість' ('відношення до місцевості'), 'місце відпочинку', 'місцевість для проживання чи діяльності', 'відношення до гір': *Взявши Густю за руки, він повів її з собою на гору, на вершок...*

Суб'єктивні інтенції автора ілюструють семантичні приращення, які «розшифровуємо» на основі сполучуваності лексем: 'укриття', 'домівка', 'об'єкт гордості', 'свіжість', 'краса', 'невідомий простір', 'замкнута територія': *По кількох літах побуту в тім гірськім гнізді о. Нестор сильно змінився, ...при нагоді ми обоє хотіли б знайти десь у горах тихе, глухе місце й кілька тижнів побути на свіжому повітрі*. Значення 'істота' реалізовано за допомогою дієслівних та іменникових метафор: *гори слухали/дрімають, чоло Бескидів, тіло велетня Зелемня*. І. Франко об'єктивує також оригінальну персоніфікацію гори в образі матері: *Гора монастирська ... стримить над нею, бачиться, грізно своїми обривистими боками, насторошеними ліщиною та глогами, котрі, мов малі діти, обтулюють собою голі боки і ребра матері*.

У пункті 2.2.4. «Відтворення атрибутивних особливостей гір» встановлено, що важливими ознаками цих об'єктів є характер рельєфу (прикметники *стрімкий, крутий, острий, рівний, хвилястий*) і рослинності (*лисий, голий, лісистий, порослий мохом*): *...її чорні, палкі очі ластівками літали довкола, любуючись рівними, хвилястими контурами верховини...* Зафіксовано атрибутиви на позначення висоти гір (*високий (найвищий), височенний*) та їхнього забарвлення (*синій, сірий, чорний, рожевий*). На їхнє розміщення в просторі автор вказує за допомогою лексем *околишній, недалекий, дальший, тамтешній, тухольський, карпатський, синевідський, стрийський*. Вагоме місце займає змалювання краси гірської природи,

виражене атрибутивами *величавий, пречудний, пречудовий, чудний* в поєднанні з дієприкметниковими зворотами, що характеризують зорове сприймання: ***Пречудна, свіжою красою і зеленню умаєна природа гірська оточила путника.***

Третій розділ «Лінгворепрезентація образу води» розкриває семантичний простір цього МО та атрибутивні особливості гідрооб'єктів у Франковій прозі.

У підрозділі 3.1. «Семантична характеристика мовного образу води» з'ясовано засоби зображення водної стихії: назви водоймищ (*водопад, джерело, море, озеро, потік, ріка (річка), став*), та їхніх атрибутів (*бистрина, вир, вал, гирло, гребля, плесо, пролиз, протік, течія, хвиля (фаля)* та ін.), власні назви водних об'єктів (*Стрий, Опір, Дністер, Бистриця, Тисьмениця, Сян, Грушівка, Торівка, Дніпро, Пелчинський став, Клекіт, «Залята паца»* та ін.), а також деривати цих лексем. Виявлено актуалізацію прямих значень, що формують семантику МО: *'водна маса', 'водний простір', 'фізична субстанція', 'сила', 'поверхня', 'об'єкт споглядання', 'дзеркальність', 'елемент життєдіяльності людини'*. Зафіксовано зображення водної стихії за допомогою метафори з компонентом дзеркало: ***Замість чистого, спокійного дзеркала бушували тепер люті води, крутилися з шипотом вири...*** У художньо-семантичному наповненні МО води виокремлено ті компоненти, що передають авторські акценти: *'місце відпочинку', 'життєдайність', 'порятунок'*: ***Принесено води, покроплено Андрійка, і він ожив.*** Негативно конотованими є компоненти *'загроза' і 'смерть'*: ***Ті з потопаючих, що стояли ззаду, ближче несхибної водяної смерті, тислися наперед...*** Виявлено використання порівняльних зворотів з компонентом *вода* (*мов вода через лотоки, мов вода на млиновім колесі, як вода з розірваної гаті*) для відтворення емоційного стану героїв, що є одним із традиційних способів метафоризації внутрішнього світу людини: ***Він був іще зовсім блідий лицем, хвиля від хвилі почував якийсь холод за спиною і легку дрож в тілі, а в голові його думки мутилися, і перевертались, мов вода на млиновім колесі.***

Підрозділ 3.2. «Етнокультурна специфіка зображення води» присвячено вивченню етнокультурної інтерпретації цієї реалії. Сакральна семантика, в основі якої розуміння води як життєдайної сили, зафіксована у словосполученнях *свячена/цілюща вода* та в компаративній фразеологічній одиниці *мов по свячену воду*. У результаті звернення до слов'янської мітології (розповідь про богиню Морану у творі «Захар Беркут») семантичний простір МО води збагачується негативними конотаціями, що виражають прикметники *заклятий, мертвлячий*, дієслова *розлютитися, заклясти*. На зв'язок з мисленням рідного народу та людства взагалі вказує зафіксована кореляція води та часу: ***Минали бистро літа, шумлячи, мов повідь лісових потоків...*** Символічне значення *'життя'* в мікроконтексті роману «Перехресні стежки» на основі сполучуваності модифікується у вузький символічний смисл *'відчай'*: ***Я опинився мов моряк серед моря без компаса. У мене не стало мети життя, не стало тої остроги, що додає енергії.*** Оживлення гідрооб'єктів представлено в їх антропо- та зооморфізації, що виражено метафорами з компонентом-дієсловом (*задрімати, розчісувати, слухати*) та назвою тварини (*вуж, вужака, гадюка, змії, зміюка*): ***Хвиля гойдає те тіло, розчісує золотисте***

волосся; *Здоровою гадюкою* звилася посеред широкої підгірської долини *річка Грушівка*...

У підрозділі 3.3. «Атрибутивні особливості водних об'єктів» окреслено узуальне, етноспецифічне та індивідуально-авторське сприймання цього фрагмента довкілля. Ключовим параметром опису води є забарвлення (25%), виражене традиційними кольороноазвами (*синій, срібний, сріблистий, сріблитися, перловий, червоний, зачервонітися, зарум'янитися*) і новотворами (*срібно-багряний, сіро-сталевий*), що переважно містять емоційно-оцінні конотації: *На сіро-сталевім тлі ріки вона (дараба – Т. Б.) відразу визначилася мов ярка зелена пляма*... Атрибутиви *чистий, криштальний, скляний, прозірчастий, ясний, хрустальний* та порівняльні звороти *чистий, мов сльоза, мов скло, мов блискуче розтоплене скло* позначають чистоту води. Протилежну ознаку І. Франко реалізує в прикметниках *каламутний, болотистий, гнилий, стухлий*. Актуалізація символічного потенціалу лексеми *каламутний* у сполучуваності з назвами водних реалій зумовлює семантичні прирощення МО води: *'страждання'* (...чи тільки *каламутна хвиля буденного життя* сполоскала з тебе ту чарівну краску...?) і *'хаос'* (словосполучення *каламутне озеро*).

Конкретно-чуттєве сприймання води розкрито у вказівках на її статичність (*спинений, спокійний, тихий*) та динамічність, могутність (*бистрий, бурливий, вируючий, прудкий, сильний, страшний*). У такому аспекті за допомогою атрибутів *розгурканий, журчачий, шумлячий, шумний* підкреслено акустичні параметри гідрооб'єктів: *Розгуканії фалі не находять, однак ж, і тут супочинку*... Доповнюють опис водних реалій прикметники, які позначають глибину, розмір (*великий, величезний, чималий, широкий, тісний, незглибимий*), а також місце розташування (*лісовий, гірський, тухольський*). У кількох мікроконтекстах автор звертає увагу на температурні показники води, виражені лексемами *зимний, ледовий, студений, холодний, тепліший*.

Четвертий розділ «Мовні образи небесного простору» присвячено аналізу художньо-семантичного наповнення МО *неба і сонця* та атрибутівних характеристик цих природних об'єктів.

У підрозділі 4.1. «Вербалізація образу неба» розглянуто семантичне наповнення цього МО та особливості опису неба в художній прозі І. Франка.

У пункті 4.1.1. «Семантика мовного образу неба» розкрито експлікацію МО (лексеми *небо, небозвід, небосклон, блакит, небесний*) та з'ясовано значення цих одиниць. Конвенціональне сприймання цього природного об'єкта окреслюють такі компоненти: *'видимий простір над землею', 'місце для астральних об'єктів', 'місце для атмосферних явищ', 'сакральне місце'*: *Ніч була ясна, небо повне звізд; Чи є там пан-біг, і небо й пекло і все те проче, – хе, хе, хе! – то хто ще знає*. Виокремлено значення *'простір', 'місце перебування птахів'* і *'вертикальна відстань'* (виражено переважно за допомогою метонімії): *Зойк напасників, ранених і повалених на землю, вдарив під небо*. В художньо-семантичному наповненні зафіксовано актуалізацію сем *'поверхня', 'благодать'*. Виявлено авторську метафору на основі перенесення *'небо – одяг'*: *Небозвід видавався тісним і, немов величезний капелюх, насунений*

на чоло, змінював, маскував фізіономію міста. Персоніфікація неба у Франковій прозі репрезентована в позитивному емоційно-оцінному аспекті за допомогою дієслівних метафор з компонентом усміхатися, сміятися: *Перед ним усміхалося небо, безсмертною чистою красою блищала природа...*

У пункті 4.1.2. «Реалізація атрибутивних характеристик неба» проаналізовано особливості опису об'єкта, основу якого формують вказівки на забарвлення і чистоту (39% та 25%). Відтінки в зображенні неба ілюструють традиційне сприймання: лексеми *синій, темно-синій, темно-блакитний, голубий, сірий, синява, блакить, лазурний*. Колір небесного простору пов'язаний також з рухом сонця, на що вказують прикметники *рожевий, ярко-рожевий, червоний, половий, кровавий*: *А небо гляділо на них аж полове, сонце пекло, мов наняте...* В описі цього фрагмента природи автор вживає лексеми, що розкривають ступінь яскравості: *ясний, темний, тьмавий*. Словосполука *ясне небо* у відповідних контекстуальних умовах репрезентує символічний смисл 'щасливе майбутнє': *Над нами ясне небо – образ ліпшої, яснішої будучності!*

Чистота неба вербалізована за допомогою атрибутивних словосполучень з компонентами *чистий, безхмарний, погідний*. В одному мікроконтексті така ознака увиразнена прикметником *пречистий*, що позначає сакральну семантику цього МО: *...тривога ... холодом віяла супроти пречистого, безхмарного неба, немов силкувалась і там здобути собі місце*. Інший вигляд об'єкта письменник передає лексемами *похмарний, хмарний, непривітний, насуплений, понурий, бурний*: *...вітер утих і сніг перестав падати. Та проте небо було понуре, насуплене*. Виявлено також часопросторові ознаки неба, виражені прикметниками *весняне, вечірнє, нічне, западне, далеке-далеке*: *...вже прояснилось і визвіздилося нічне небо над Тухольщиною...*

У підрозділі 4.2. «Семантичний простір мовного образу сонця» розглянуто специфіку лінгворепрезентації МО денного світила.

У пункті 4.2.1. «Особливості семантики МО сонця» з'ясовано засоби вираження образу: лексеми *сонце, світило, проміння, деривати сонечко* (діалектне *сонічко*), *сонячний*, мітонім *Дажбог*. Виявлено узуальні значення 'світло', 'тепло', 'темпоральність', 'об'єкт споглядання': *Тиша, сонечко лагідно пригріває, схиляючися вже до заходу*. Встановлено, що у Франковій прозі «світлова» семантика часто виражається метафорично (конструкції *золоте озеро, сніп світла, сонце ляло повінь світла, облитий сонцем, напоєний світлом* та ін.): *Крізь вікно, обернене до полудневого заходу, кидало сонце до його покою ясний сніп світла*. Давні уявлення людей визначають також дотичність солярного образу до архетипу вогню, що в мікроконтекстах репрезентує переважно негативну аксіологічну характеристику сонця: *Сонечко стояло вже серед неба і пекло немилосердно, піднімаючи хмарою густу, вонючу замороку нафтову понад Бориславом*.

Часове значення в семантичному просторі МО сонця реалізовано за допомогою традиційних метафор з компонентом-дієсловом на позначення руху (*встати, зайти, закотитися, клонитися, піднятися, похилитися, (с)хилитися* та ін.), відповідних атрибутивів (детальніше в пункті 4.2.3.): *Пізно вже було, сонце над*

гори *похилилося*... За допомогою метонімії письменник актуалізує значення 'простір', вказуючи на сторони світу: *Щоб укарати непокірного, вислав великий Чингісхан свою силу на захід сонця*.

Кореляція індивідуально-авторської та національномовної картин світу лягла в основу символічних смислів в семантичному просторі *МО сонця*. Так, компоненти 'радість', 'добро' реалізовані у словосполученні *схід сонця*, а 'краса' – в порівнянні *мов сонце: Приїдьте, таточку, якнайшвидше! ... Ваш приїзд буде для мене правдивим сходом сонця. Ваша дочка Женя; Тільки жінчине лице ясніло над ним, мов сонце, тільки діточі очі світили йому*.

У результаті контекстного аналізу виділено також семантичні приращення 'велич', 'джерело життя' (...він чув, що вона ... починає робитися чимсь таким *необхідним до життя, як сонце, як тепло, як повітря*). Окремо розглянуто приклад Франкового олюднення об'єкта, що вказує на силу світила та його верховенство (компонент 'могутність'): *Сонце – то мій вірний отаман... Висушуючи ті поля, висисаючи всі живі соки з землі, воно працює для мене...*

Пункт 4.2.2. «Етнокультурна репрезентація сонця» висвітлює авторську інтерпретацію мітологічних фактів, що впливають на семантичний простір *МО*. Виокремлено компоненти 'людина' та 'бог'. Перше семантичне наповнення реалізується дієслівними метафорами (характеризують головно темпоральні показники, розглянуті у пункті 4.2.1.), атрибутивами, які описують людину (*усміхнутий*), а також лексемами, що позначають фізіологічну людську будову (*брови, лице*): *Сонце, побачивши її змагання, наморщило променясті брови і крикнуло...* Зразком оригінального переосмислення космогонічних даних є зображення *сонця-матері: Воно чуло, що щось недобре скоїлось на землі, ... і з докором люблячої та строгої матері буркнуло до дочки-землі...*

Вплив язичницьких вірувань і сакральна семантика сонця актуалізовані за допомогою мітоніма *Дажбог*, дієслів *клястися, молитися, поклонятися, присягати*, прикметників *благодіючий, праведний, вольний*: *...засилали свої молитви найвищому творцеві життя, Дажбогові-Сонцю...; Сонце праведне!* – кликнув у своїй душевній муці *Максим*. – *Невже ж така твоя воля, щоб я гинув у кайданах?*

У пункті 4.2.3. «Аналіз атрибутивів в описі сонця» розглянуто епітети на позначення яскравості (*ясний, яркий, блискучий*), температури (*гарячий, теплий*), зв'язків з вогняною стихією (*жаруший, палаючий*), темпоральності (*заходячий, западаючий, сходячий, сходовий, ранішній, полуденний, літній, весняний, липневий*): *В понеділок рано виринали блискуче сонце з-поза рожевих хмарок; Срібна оправа ліски блискала до западаючого сонця...*

На особливості забарвлення світила вказують атрибутиви *золотий, позолочений, золото-червоний, пурпурово-золотий, рожевий*: *А коли заходило, то на тім вершкунку найдовше ярілося його пурпурово-золоте проміння*. Інші кольороознаки – *червоний, кармазиновий, золотисто-крававий, крававий* письменник відображає за допомогою словосполук з опорними іменниками *блиск, сяйво, світло, зарево, перелив*, здебільшого актуалізуючи негативні емоційно-оцінні конотації: *...а ревучий водопад, переливаючись у кармазинових променях заходового сонця, непорушним крававим стовпом стояв над опустілою*

тухольською кітловиною. В означеннях, які стосуються «олюднення» сонця, виявлено синтез кількох характеристик за кольором (*золото-червоне*), яскравістю (*блискуче, ясне, осліпляючо-ярке*), розміром (*широке, повне*), суб'єктивним сприйманням (*грізне, нестерпиме, неприглядне, пишне, величне*): *І нараз із сього горнила виринуло осліпляючо-ярке, грізне, нестерпиме для людського ока сонячне лице*. Такий аспект вказує на багатогранне авторське художнє відтворення природної реалії.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше проаналізовано мовний образ *природи* в художній прозі Івана Франка. Отримані результати представляють дослідження семантичного простору мовних образів *землі, лісу, гір, води, неба і сонця* та їхніх атрибутивних характеристик в авторському мовленні.

1. Теоретико-методологічне підґрунтя аналізу категорії мовного образу пов'язано з антропо- та етноцентричним підходом до вивчення семантики мовних одиниць, положенням про зв'язок мови, народу (людини) та дійсності, вченням про концептуальну, мовну (зокрема, національномовну) та індивідуально-авторську картини світу. Такі засади окреслюють ментальну природу МО, що пов'язана з етномаркованим та суб'єктивним світосприйняттям. Основу МО в авторському мовленні визначає його художньо-семантичне наповнення, аналіз якого вимагає опрацювання лексико-семантичного рівня мови. У такому аспекті необхідно розкрити конвенціональний зміст лексем та реалізацію їхнього семантичного потенціалу в контекстуальних умовах. Встановлено, що вивчення поняття «мовний образ» перебуває в полі зору системно-структурної та когнітивної наукових парадигм: перша висвітлює сукупність експлікацій мовного образу та актуалізацію його значень і смислів, друга акцентує на необхідності врахування позамовних чинників, серед яких етнокультурні та суб'єктивні фактори впливу на функціонування МО.

Як компонент ІАКС мовний образ отримує свою конкретну реалізацію, зумовлену світоглядними пріоритетами, індивідуальними асоціаціями, емоційно-оцінними параметрами сприйняття письменника. Важливо враховувати художнє переосмислення дійсності, що є передумовою семантичного прирощення МО, яке виникає в основному в межах метафоричних, метонімічних перенесень, актуалізації символічних значень.

На основі таких положень обґрунтовано ознаки *мовного образу*, які визначають в цій категорії, по-перше, універсальну, стереотипну інформацію про об'єкт дійсності, пов'язану із сенсорним досвідом, уявленнями, по-друге, зв'язок з культурними надбаннями народу, системою його цінностей, естетичних вподобань, по-третє, специфіку досвіду і суб'єктивного пізнання світу мовною особистістю. Ще одна важлива характеристика МО – його оформлення за допомогою низки мовних засобів, що охоплюють загальні і власні назви, слова та словосполуки, які актуалізують переносні значення (метафори, метонімії, порівняння, символи тощо).

Запропоновано тлумачення поняття *мовний образ* – фрагмент мовної картини світу, що є вербалізованим комплексом уявлень, знань, досвіду про конкретні предмети, явища дійсності, що зберігає в собі національну та індивідуальну інтерпретацію світосприйняття.

2. Теоретичні засади допомогли обґрунтувати методику дослідження мовного образу *природи*. В основу такого аналізу лягло вивчення *художньо-семантичного наповнення* (термін К. Голобородька), що ілюструє і прямі значення, і контекстуальні смисли, що виникають в результаті розширення семантики МО, та *семантичний простір мовного образу*, яке трактуємо як особливості вербалізації образу, що включають сукупність його експлікацій і художньо-семантичне наповнення.

Вироблено алгоритм дослідження мовних образів *природи* у творах І. Франка: виокремити лексеми на позначення *землі, лісу, гір, води, неба та сонця*, розкрити обсяг узуального сприймання того чи іншого об'єкта та встановити його етнокультурне бачення (прийом аналізу словникових дефініцій, компонентний аналіз, прийом зовнішньої інтерпретації), дослідити функціонування лексем-експлікаторів МО, особливості їхньої сполучуваності, визначивши метафоричні і метонімічні перенесення, актуалізацію символічних значень та смислів, що відображають семантичні природження, з'ясувати суб'єктивну інтерпретацію МО *природи*, розкрити її зв'язок з НМКС (шляхом застосування описового методу, парадигматичної та синтагматичної методик, контекстного, компонентного і семантико-стилістичного аналізу, елементів концептуального аналізу), описати художньо-семантичне наповнення мовних образів та розглянути атрибутивні характеристики об'єктів природи (на основі дистрибутивної методики, семантико-стилістичного аналізу та елементів кількісного аналізу).

3. Встановлено, що одиницями експлікації мовного образу *природи* в художньому мовленні є найменування об'єктів, їхніх атрибутів, власні назви (хороніми, дрімоніми, ороніми, гідроніми, мітоніми), похідні цих лексем. Лінгворепрезентацію семантичного простору МО розширюють переважно метафори та символічні мисли, які письменник актуалізує в окремих текстових фрагментах. На основі проаналізованого матеріалу виявлено, що домінантними у Франковій прозі є МО *лісу, гір та води*, які представлені в найбільшій кількості мікроконтекстів.

У межах семантики мовних образів природних об'єктів виявлено універсальну частину – ту, яка відображає традиційне сприймання реалій довкілля. Зафіксовано, що найбільшою частотністю прямі значення характеризуються в МО *неба, води, землі* (95%, 79% та 65% відповідно). Імовірно, це зумовлено стереотипним сенсорним сприйняттям цих об'єктів природи та їхнім багатим функціональним призначенням в життєдіяльності людей.

4. Розглянуто особливості зображення природних реалій в художній прозі І. Франка під етнокультурним впливом. Встановлено взаємозв'язок між давніми віруваннями, уявленнями народу, внаслідок яких природа поставала одухотвореною істотою, та актуалізацією в лексемах на позначення природи семантичних компонентів *'істота', 'людина'*. В авторському мовленні це виражено зазвичай за

допомогою різних метафор з компонентом-дієсловом чи іменником-соматизмом, рідше – відповідних атрибутів.

Національна специфіка відтворення природних об'єктів виявлена також в зооморфізації, що тісно пов'язано з фольклором, де візуальне сприйняття докільля вербалізовано в метафоричному перенесенні *'об'єкт – тварина'*. У Франковому художньому мовленні таке явище стосується семантичного простору мовних образів *води та землі*.

Етномарковане бачення світу позначає сема *'святиня'* в мовних образах *землі і води*, що зумовлено народною обрядовістю та особливим ставленням до цих природних реалій. Зафіксовано реалізацію в художньо-семантичному наповненні МО *води* усталеного в людському мисленні значення *'час'*.

Під впливом язичницького світогляду сакральна семантика сформувалася в МО *сонця*. У прозі І. Франка обоження денного світила виражено мітонімом *Дажбог*, а також сполучуваністю зі словами відповідного лексико-семантичного поля. Звернуто увагу на вживання мітоніма *Морана* (богиня смерті), що опосередковує негативні емоційно-оцінні конотації в семантичному просторі МО *води*.

5. Особливості авторського світогляду, художня інтерпретація дійсності та переосмислення НМКС визначають ще один аспект аналізу МО, що пов'язаний з його функціонуванням в індивідуально-авторській картині світу. Завдяки головно контекстному аналізу, синтагматичній методиці, елементам концептуального та семантико-стилістичного аналізу (для пояснення метафор, метонімії, символічних значень) вдалося виявити ті семантичні компоненти, які, на наш погляд, визначають суб'єктивні акценти в художньо-семантичному наповненні мовних образів природних об'єктів. Наприклад: *'затишне, щасливе місце'*, *'дочка'*, *'тварина'*, *'диво'* (МО *землі*); *'відлюдне місце'*, *'замкнений простір'*, *'страх'*, *'свобода'*, *'спокій'*, *'захист'*, *'прикраса'* (МО *лісу*); *'укриття'*, *'домівка'*, *'матір'*, *'краса'*, *'свіжість'*, *'об'єкт гордості'*, *'замкнута територія'* (МО *гір*); *'смерть'*, *'порятунок'*, *'хаос'*, *'страждання'* (МО *води*); *'благодать'* (МО *неба*) та *'матір'*, *'краса'*, *'могутність'*, *'велич'*, *'радість'*, *'добро'* (МО *сонця*). Підкреслено, що така семантика більшою чи меншою мірою зумовлена специфікою народного мовомислення чи особливостями етнокультури, однак, в художньому мовленні реалізується згідно з авторською інтерпретацією світу. Встановлено, що одним із способів розширення семантичного простору МО об'єктів природи в белетристиці І. Франка є актуалізація символічних смислів, які виокремлено на базі відповідних контекстуальних умов в мовних образах *землі, води та сонця* (наприклад, *'життєдайність'*, *'відчай'*, *'радість'* та ін. відповідно).

Важливим аспектом у визначенні індивідуально-авторської специфіки відтворення природи є система топонімів, що експлікують МО *землі, лісу, гір та води*. Такі назви не лише збагачують семантичний простір мовних образів, але й окреслюють певний місцевий колорит, вказують на досвід письменника в перцепції навколишнього світу.

6. Проаналізовані атрибутивні характеристики об'єктів природи в художніх творах письменника демонструють різнобічність у відтворенні довкілля. Розглянуто звернення І. Франка до народної творчості, вказано на суб'єктивні критерії та узвичаєне зображення природних реалій. Встановлено, що основним параметром є візуальне сприймання навколишнього середовища. Ключовими в такому аспекті є колірні характеристики, найбільша кількість яких зафіксована в зображенні *неба* (39%), *лісу* (35%), *сонця* (31%) та *води* (25%). У поліхроматичному спектрі визначено характерні для української усної та літературної традицій кольороназви на означення об'єктів природи, зафіксовано авторські новотвори (*срібно-багряний, сіро-сталевий* – МО *води*), підкреслено специфіку вживання окремих лексем (*прозорчастий, червоність* – МО *води, половий* – МО *неба, золото-червоний* – МО *сонця* тощо).

Виявлено спільні лексико-семантичні групи на позначення атрибутивних особливостей всіх проаналізованих фрагментів природи – розмір та вказівка на розташування природних реалій в просторі. Це мотивовано практичними аспектами їхнього функціонування як просторових координат. Виокремлено національно марковані атрибутиви, що характеризують матеріал і вік *лісів* та окреслюють сакральне бачення природи, зокрема *землі, води, неба, сонця*.

Атрибутивні характеристики розкривають також художнє сприйняття навколишнього середовища, що ілюструють епітети з естетичною, емоційною оцінкою природних реалій, які водночас допомагають окреслити суб'єктивні враження письменника від довкілля. Встановлено, що такі параметри опису нараховують 25% (*гори*), 12% (*сонце*), 10% (*вода*), 8% (*ліс*) у тих мікроконтекстах, де об'єктивовано ознаки природних об'єктів.

Перспектива дослідження полягає у застосовуванні виробленої методики вивчення семантичного простору мовного образу *природи* на матеріалі поезій І. Франка, а також у зіставленні з особливостями цієї категорії, реалізованої в художніх творах інших письменників, для виявлення цілісного бачення української природи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Бавус Т. Мовні образи лісу та гір у повісті Івана Франка «Захар Беркут» // Українське літературознавство. 2015. Вип. 79. С. 79–84.
2. Бавус Т. Семантика мовного образу *сонця* в художньому тексті (на матеріалі повісті І. Франка «Захар Беркут» // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 43. С. 137–143.
3. Бавус Т. Мовний образ як компонент мовно-національної та індивідуально-авторської картин світу // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2016. Вип. 63. С. 242–247.
4. Бавус Т. Мовний образ та символ як репрезентанти мовної картини світу в етнолінгвістичному вимірі // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. пр. Хмельницький, 2016. Т. 1 (А–І). Вип. 10. С. 30–35.

5. Бавус Т. Атрибутивні характеристики мовного образу лісу в художній прозі Івана Франка // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 327–335.

Статті в іноземних виданнях

6. Бавус Т. Семантична характеристика мовного образу водної стихії в прозі Івана Франка // Science and Education a New Dimension. Philology. 2016. Sept. Vol. IV (24), Iss. 104. P. 22–27.

Додаткові публікації

7. Бавус Т. Семантична та атрибутивна характеристика слово-образу землі (на матеріалі великої прози Івана Франка) // Vivat academia. Львів, 2017. Вип. 2. С. 35–44.

8. Бавус Т. Образ неба у мовній картині світу Івана Франка: семантичний аспект (на матеріалі великої прози) // Серце чистее, думка чесная...: зб. наук. пр. і матеріалів на пошану Ірини Ощипко. Львів, 2018. С. 478–490.

АНОТАЦІЯ

Брікнер Т. В. Мовний образ природи в художній прозі Івана Франка. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2020.

Дисертацію присвячено дослідженню мовного образу *природи* та атрибутивних характеристик природних об'єктів в художній прозі Івана Франка. Визначено зміст та ознаки поняття «мовний образ». Обґрунтовано важливість вивчення цієї категорії з погляду семантики та з урахуванням позамовних факторів, які впливають на формування значень та смислів. Встановлено специфіку лінгворепрезентації мовного образу в індивідуально-авторській картині світу. Акцентовано на необхідності вивчення мовного образу *природи* в художніх творах у кореляції з культурним кодом народу та світоглядом письменника. Виокремлено поняття «семантичний простір мовного образу», яке окреслює особливості його вербалізації і художньо-семантичне наповнення. Розкрито семантичну структуру лексем на позначення об'єктів природи у прозі, що фіксує узуальне сприйняття об'єктів докільля, етноспецифічні та індивідуальні параметри інтерпретації дійсності. Проаналізовано атрибутивні характеристики природи в прозі І. Франка, що окреслюють художнє поліаспектне зображення реалій українського докільля.

Отримані результати про засоби експлікації та семантику мовних образів природних об'єктів у творах письменника ілюструють особливості авторського світосприйняття, зумовленого синтезом суб'єктивного, етнокультурного та художнього аспектів вербалізації фрагментів дійсності.

Ключові слова: мовний образ *природи*, семантичний простір мовного образу, національномовна картина світу, індивідуально-авторська картина світу, лексема, семантика, художньо-семантичне наповнення, сема, семантичне прирощення, конотація, атрибутивні характеристики.

АННОТАЦИЯ

Брикнер Т. В. Языковой образ природы в художественной прозе Ивана Франко. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2020.

Диссертация посвящена исследованию языкового образа *природы* и атрибутивных характеристик природных объектов в художественной прозе Ивана Франко. Определено содержание и признаки понятия «языковой образ». Обоснована важность изучения этой категории с точки зрения семантики и с учетом внеязыковых факторов, влияющих на формирование значений и смыслов. Установлена специфика лингворепрезентации языкового образа в индивидуально-авторской картине мира. Акцентировано на необходимости изучения языкового образа *природы* в художественных произведениях в корреляции с культурным кодом народа и мировоззрением писателя. Выделено понятие «семантическое пространство языкового образа», которое определяет особенности его вербализации и художественно-семантическое наполнение. Раскрыто семантическую структуру лексем для обозначения объектов природы в прозе, которое фиксирует узуальное восприятие объектов окружающей среды, этноспецифические и индивидуальные параметры интерпретации действительности. Проанализированы атрибутивные характеристики природы в прозе И. Франко, которые определяют художественное полиаспектное изображение реалий украинской окружающей среды.

Полученные результаты о средствах экспликации и семантике языковых образов природных объектов в произведениях писателя иллюстрируют особенности авторского мировосприятия, обусловленного синтезом субъективного, этнокультурного и художественного аспектов вербализации фрагментов действительности.

Ключевые слова: языковой образ *природы*, семантическое пространство языкового образа, национальная языковая картина мира, индивидуально-авторская картина мира, лексема, семантика, семантическое пространство слова, художественно-семантическое наполнение, сема, семантическое приращение, коннотация, атрибутивные характеристики.

SUMMARY

Brikner T. V. The language image of nature in the Ivan Franko's artistic prose. – A qualifying work printed as a manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology: speciality 10.02.01. Ukrainian language. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2020.

The dissertation is devoted to the research of the semantic space of the language image of *nature* and the attributive characteristics of natural objects in Ivan Franko's artistic prose.

The content and features of the notion of “language image” are determined. Language image is considered as a fragment of the language picture of the world, which is a verbalized complex of knowledge, ideas and experience about specific objects, phenomena of reality, which preserves a national and individual interpretation of worldview. The importance of studying this category in terms of semantics and taking into account the extra-linguistic factors and its influence on the meanings and sense is substantiated.

The specificity of language representation of the image in the individual-author's picture of the world is established. Emphasis is placed on the need to study language images of nature in prose in correlation with the cultural code of the nation and the writer's outlook. The peculiarities of the national language picture of the world and its relationship with the writer's linguistic creativity are considered.

The concept of “semantic space of the language image” is singled out. It outlines the features of its verbalization and an artistic and semantic content. The semantic structure of lexemes for the denotation of nature objects in prose is revealed. It captures the conventional perception of the environment, ethno-specific and individual parameters of interpretation of reality. The special attention is paid to the analysis of semantic increments in certain contextual conditions. The language image in artistic speech is also actualizes with the help of symbols, metaphors, metonymy. It reveals the individual manner of world's categorization and understanding. The subjective writer's outlook, his personal associations, creative intentions that cause the emergence of connotative semantic components are outlined. The involvement of mythological, folklore and religious parameters in forming the semantic space of language images of natural objects is found out.

Attention is focused on features of Ivan Franko's perception of nature and its artistic reflection in the prose. The objects that reveal the language image of *nature* in the writer's works are the *earth, forest, mountains, water, sky* and *sun*. The importance of studying their attributive peculiarities is emphasized in order to find out the originality of artistic interpretation of the environment. The attributive characteristics of the images of *nature*, which outline the original poly-aspect description of Ukrainian nature in I. Franko's prose, are analyzed. It also reveals the occasional lexemes which are the result of a subjective vision of the world. It is established that the main parameter of its expression is the visual perception of the environment.

The results obtained in the thesis on the explication and semantic of language images of natural objects in the writer's artistic prose illustrate the peculiarities of the author's worldview, conditioned by the synthesis of subjective, ethno-cultural and artistic aspects of verbalization of fragments of reality.

Keywords: language image of *nature*, semantic space of the language image, national language picture of the world, individual author's picture of the world, lexemes, semantics, artistic and semantic content, sema, semantic increment, connotation, attributive characteristics.